1. Бланк И.А. Управление прибылью.- К.: «Ника-Центр», 1998.- С.149-191.
2. Котляров С.А. Управление затратами.- СПб.: Питер, 2001.- С.13-34.
3. Теорія статистики: Навчальний посібник / Вашків П.Г., Пастер П.І., Сторожук В.П., Ткач Є.І. – К.: Либідь, 2001.- С.187 – 194.

УДК 322.146

Непран А. В.
кандидат економічних наук, доцент
кафедри фінансів і кредиту ХЕПУ

Особливості процесу нагромадження основного капіталу в Україні

In the article tendencies and conformities to law of process of piling up of the fixed assets are examined in Ukraine, factors which have influence on this process are determined. The analysis of processes of piling up of the fixed assets is related to efficiency of the of fund of piling up.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших проблем економіки перехідного періоду в Україні є проблема нагромадження необхідних фондів для прискореного розвитку економіки. Від успішного вирішення цієї економічної проблеми в першу чергу залежить здійснення головних завдань, таких як модернізація промисловості, реконструкція сільського господарства, прискорений розвиток інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення збалансованості економічного зростання. Важливу роль у вирішенні цих завдань належить нагромадженню основного капіталу у вигляді споруд, будівель, машин і обладнання, різного роду механізмів, що утворює матеріально-технічну основу формування і підвищення суспільної продуктивної сили праці.

Не вимагає особливих доказів положення про те, що в кожній країні проблема нагромадження необхідних фондів для здійснення модернізації економіки повинна вирішуватися з усіх реальних соціально-економічних чинників — специфіки і рівня розвит-

ку економіки, соціального устрою, а також технічної і сировинної бази. Між іншим, ця проблема в Україні є найбільш актуальною через перш за все незначних джерел, що необхідні для її більш-менш ефективного вирішення. У теперішній час економіка України перебуває у кризовому стані, що охопив усі сфери економічного життя. Рівень економічного падіння в окремих сферах (наприклад, в промисловості та в роздрібній торгівлі) в Україні був найбільшими серед країн СНД, а по рівню знецінення національної валюти Україна вийшла на перші позиції в світі. Різко зростає зовнішня заборгованість у всіх секторів національної економіки. Проблема нагромадження в Україні має ще й інший, не менш важливий аспект, а саме: вибір раціональної структури і визначення пропорцій між основними та оборотними фондами. Це проблемі нагромадження основного капіталу особливу актуальність, робить її об'єктом наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою нагромадження капіталу і підвищенням його ефективності українські економісти почали працювати ще з початку 90-х років минулого століття. Із всіх робіт методологічного характеру слід виділити перш за все роботи І. Лукінова, В. Гейця, Б. Квасюка, Б. Данилишина, С. Злупка, М. Чумаченка, А. Гальчинського, В. Федоренка, у яких вперше для свого часу досліджені особливості процесів нагромадження основного капіталу в економіці України. Період після фінансової кризи (1998 р.) в цілому характеризувався відносно високими темпами зростання валового внутрішнього продукту та інвестиціями в основний капітал. Проте за зовнішнім благополуччям, як відмічали В. Геєць. А. Гриценко, В. Федоренко, С. Захарін, приховувалися суттєві диспропорції у розвитку галузей і секторів економіки і при взаємодії між ними [1–3]. Випереджальні темпи інвестицій в сектори, які здійснюють перерозподіл суспільного продукту, над інвестиціями у виробництво останнього (промисловість і сільське господарство) посилюють ризики фінансової системи та інфляційний потенціал [4, с. 327].

Розвиток процесів нагромадження основного капіталу, об'єктивна тенденція, що намітилася, до зниження ефективності його використання належить до нових і малодосліджених в нашій літературі проблем. Серед вчених, що займалися цією проблемою, слід відзначити роботи В. Гейця, Б. Квасюка, Л. Шинкарук, В. Фе-

доренка. На думку учених, одна з вирішальних умов поступального економічного розвитку – прогресивна політика нагромадження, що закладає оптимальні параметри відтворення основного капіталу. Мається на увазі не лише масштабний вплив накопичення основного капіталу на економічний розвиток, але і специфічний, тривалий характер цього впливу [4].

Досвід розвинутих країн свідчить, що процеси нагромадження основного капіталу істотно впливають на розширене відтворення, впровадження у цей процес інноваційної моделі розвитку. Це дає змогу знизити норму виробничого нагромадження та одночасно збільшити ресурси споживання. У сучасних умовах, як відзначає В. Федоренко, першочерговим для української економіки є підвищення ефективності використання всіх елементів нагромадження, інвестиційних ресурсів на всіх стадіях їх обігу [2, с. 13].

У ході здійснення економічної реформи, як відомо, не всі питання мають вирішення. У зв'язку з цим представляє особливий теоретичний і практичний інтерес дослідження тенденцій і протиріч в нагромадженні основного капіталу, вплив на темпи і пропорції економічного зростання. Дослідження цієї проблеми сприятиме удосконаленню інвестиційної політики держави, зменшенню диспропорцій економічного зростання.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою досліджень за даною темою є виявлення тенденцій і закономірностей процесу нагромадження основного капіталу в Україні на сучасному етапі ринкових трансформацій, уплив на темпи та ефективність відтворюваних процесів в економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріальною основою розширеного відтворення є нагромадження капіталу, що представляє собою перетворення частини додаткової вартості на капітал, у тому числі — на різні капіталу. За умов сучасної економіки нагромадження виявляється як постійний процес, як найважливіша прогресивна функція суспільства і «залишається основою всякого суспільного, політичного і розумового прогресу» [5]. Він діє в суспільному виробництві та окремих його галузях.

Процес нагромадження капіталу — це процес створення додаткових засобів виробництва, необхідних для здійснення розширеного відтворення. Досліджуючи ці сторони процесу відтворення,

К. Маркс указував, що «відтворення в розширеному масштабі витікає не накопичення — не з перетворення додаткової вартості на капітал, а із зворотного перетворення вартості, яка, відгалузившись, відокремившись в грошовій формі від тіла основного капіталу, перетворилася на новий — в додатковий або в ефективніший капітал того ж роду» [6].

У матеріально-речовому вираженні нагромадження капіталу складається з приросту основних фондів (виробничих і невиробничих), матеріальних оборотних коштів і запасів, а також резервів. Валове нагромадження основного капіталу — це приріст не фінансових активів, які протягом тривалого часу використовуються в процесі виробництва. Як відомо, валове нагромадження основного капіталу має наступні основні типи:

- придбання за вирахуванням вибуття нових або реальних-нематеріальних основних засобів (житлових будинків, інших будинків і споруд, машин і обладнання), культивованих активів (поголів'я дорослої та продуктивної худоби, садів, виноградників та інших багаторічних насаджень), а також інші матеріальні активні засоби (бібліотечні фонди);

- придбання за вирахуванням вибуття нових або реальних нематеріальних основних засобів (витрати на розвідування корисних копалин, засоби програмного забезпечення, забезпечення оригіналами матеріально-художніх творів), інші нематеріальні активи, які відносяться до основних засобів;

- витрати на покращення невироблених матеріальних активів, до яких відносять витрати на поліпшення земель та підготовку їх до використання;

- витрати, пов'язані з передачею прав власності на невироблені активи, які вмістять матеріальні (природні активи, культивовані біологічні ресурси, водні ресурси під землею) та нематеріальні активи (авторські права, патенти, ліцензії тощо).

При всій різноманітності проблеми нагромадження можна сказати, що в самій загальній формі вона враховує два важливих в теоретичному і практичному плані моменти: а) механізм утворення фонду нагромадження; б) механізм його використання. Ці моменти тісно пов'язані з багатьма іншими параметрами економічного розвитку (внутрішні та зовнішні джерела його фінансування,

оптимальна норма і маса нагромадження, необхідність цілеспрямованого використання акумульованих коштів).

Реальному нагромадженню, як відомо, завжди передує нагромадження грошового капіталу. Правда, необхідно мати на увазі, що зовнішнє фінансування процесу відтворення у тій чи іншій країні все більшою мірою впливає на розвиток її народного господарства. В основі процесу нагромадження знаходяться заощадження, тобто частина особистого або підприємницького доходу, що не витрачається на поточне споживання.

Валові заощадження в Україні в 90-х роках скорочувалися як в абсолютному (в 2,4 раза в постійних цінах 1990 р.), та к і у відносному виразі (як частка валового доходу, що є у розпорядженні і частка валового внутрішнього продукту). На початку XXI ст. відбувався процес зростання заощаджень, що сприяли відновленню інвестиційних процесів в економіці табл. 1.

Таблиця 1

Валові заощадження (в % валового внутрішнього продукту)

2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
25,6	27,7	27,8	31,8	25,7	23,3	24,6	20,8

Доля заощаджень найбільш інтенсивно зростала в період 2001–2005 рр., досягнувши максимуму (31,8 %) у 2004 р. У подальшому частка заощаджень мала нестійку тенденцію до зниження.

Зростання валових заощаджень потрібно і з інших причин – за останні десять років зрослоосновних фондів у більшості галузях національної економіки і на початок 2010 р. по всім галузях він склав 60, 0% проти 43,7 % у 2001 р. Нинішній рівень заощаджень не достатній для вирішення зазначених задач.

Наступний етап капіталоутворення називають нагромадженням, або, як прийнято в системі національних рахунків, валовим нагромадженням. Нагромадження основного капіталу перш за все виражається у збільшенні його абсолютних розмірів. «Рівень і динаміка основного капіталу, — відзначала Л. Демидова, — визначається складним сплетінням природних, технічних, економічних, соціальних і політичних факторів» [7, с. 279]. Динаміка основного капіталу підкорюється загальним економічним законам ринкової

економіки і випробовує на собі їх вплив. Нерівномірність, загальна нестійкість ринкової економіки впливає і на рух основного капіталу.

Економічний підйом в українській економіці за 2001–2008 рр. значною мірою пов'язаний з посиленням процесів нагромадження капіталу. Період 1990–2000 рр. був відзначений небувалим падінням обсягів інвестицій в основний капітал: у 2000 р. обсяг інвестицій в основний капітал склав лише 18,1 % від рівня 1990 р. Стрімке зниження частки валового нагромадження основного капіталу в структурі валового внутрішнього продукту призвело до зменшення реальних розмірів нагромадження, визвало повний хаос у процесі нагромадження. Як відмічав Л. В. Шинкарук, динаміка фонду нагромадження основного капіталу цього періоду значно ускладнювалася гіперінфляцією [8, с. 82].

Валове нагромадження основного капіталу, після критичного падіння в 1996–1999 рр. приблизно до 30 млрд грн. (12–13 % валового внутрішнього продукту) до кінця 2007 р. стабільно зростає. Стрімке нарощування темпів зростання валового нагромадження основного капіталу констатує і індекс зміни валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання (рис. 1).

Рис. 1. Індекси зміни валового внутрішнього продукту і валового нагромадження основного капіталу, % до попереднього періоду (у постійних цінах 2007 р.).

Динаміка фонду нагромадження основного капіталу в 2002–2007 рр. характеризувалася високими темпами зростання, що значно перевищували зростання валового внутрішнього продукту.

Так, обсяг інвестицій в основний капітал в 2006 р. у порівнянні з 2005 р. збільшився на 20,9 %, у той час як валовий внутрішній продукт — лише на 7,4 %. Стрімке падіння темпів валового нагромадження основного капіталу випереджало скорочення обсягу валового внутрішнього продукту в 2009 р. (-15,2 %) на 29,0 %.

Інвестиції в основний капітал є найбільш динамічним компонентом валового внутрішнього продукту і сукупного попиту. У період спаду або безпосередньо перед ним обсяги нагромадження основного капіталу різко зменшуються. Пожвавлення і підйом в економіці супроводжуються зростанням (часто випереджаючим) інвестицій перш за все в основний капітал. Зміни другої важливої складової валового внутрішнього продукту — кінцевих споживчих витрат населення — відбуваються значно повільніше. Однак саме кінцеве споживання населення в валовому внутрішньому продукті формує обмеження для довгострокової динаміки інвестиційних витрат і відповідно потреби економіки в інвестиціях.

На динаміку нагромадження основного капіталу вплинуло зростання цін, що прискорилося в останні роки (табл. 2).

Таблиця 2

Індекси-дефлятори валового внутрішнього продукту і його компоненти,

% до попереднього року

Роки	Валовий внутрішній продукт	Валове нагромадження	Валове нагромадження основного капіталу	Кінцеві споживчі витрати населення
2002	105,1	103,9	104,1	101,3
2003	108,1	104,1	104,0	105,6
2004	115,1	118,0	117,3	109,2
2005	124,2	119,0	119,9	116,6
2006	114,7	114,4	114,2	109,1
2007	123,1	119,3	119,1	113,0
2008	128,6	128,0	127,6	121,7
2009	113,7	123,7	122,3	118,1

Джерело: Квартальні розрахунки валового внутрішнього продукту України за 2001–2009 рр. Державний комітет статистики України. – К., 2010, 153 с.

Значний вплив на динаміку валового нагромадження основного капіталу становило випередження дефлятором валового нагромадження основного капіталу кінцевих споживчих витрат. Це означає, що ціни на інвестиційні товари в цілому за 2002–2009 рр. зростали значно швидше, ніж дефлятор валового внутрішнього продукту і ціни на споживчі товари населення. Особливо ця тенденція спостерігалася в кінці досліджуваного періоду. Так, в 2009 р. дефлятор валового внутрішнього продукту був на 8,6 % вище дефлятора валового внутрішнього продукту і на 4,2 % дефлятора кінцевих споживчих витрат населення.

Зростання цін підриває до масового оновлення капіталу на новій технічній основі, оскільки малопрогнозованим стає рівень прибутку у зв'язку із зростанням труднощів визначення різниці між величиною витрат виробництва і оптовими цінами. Навіть в умовах економічного спаду відбувалося прискорене зростання цін. Так, ціни виробників промислової продукції у 2009 р. зросли на 6,5 %, у 2010 р. на 20,9 %, у тому числі в машинобудуванні — відповідно на 11,3 і 10,7 %. Високі темпи зростання цін на продукцію промисловості уповільнили оновлення основного капіталу, негативно вплинули на прискорення інвестиційних процесів. Наслідком цих процесів є підвищення невизначеності при проведенні інвестиційної політики. Остання, у свою чергу, має вирішальний вплив на формування темпів економічного зростання і добробуту населення країни.

Однією із передумов порівняно низьких темпів розвитку національної економіки в останнє десятиріччя є зменшення приросту реального (продуктивного) нагромадження і знижувальна норма нагромадження. Так обсяг нагромадження основного капіталу (у постійних цінах 2007 р.) зменшився з 198348 млн. грн. в 2007 р. до 105403 млн. грн. у 2009 р., або на 46,9 %. Норма нагромадження основного капіталу за відповідний період знизилася з 27,5 до 16,9 %.

Як відомо, складовою частиною валового нагромадження основного капіталу є також споживання (амортизація), яке має бути обов’язково повернуто до виробничого процесу. Властивості інвестиційного потоку виявляються шляхом порівняння з валовим

внутрішнім продуктом, поряд з показником валового нагромадження основного капіталу, його складових — споживання (амортизаційних відрахувань) і чистих інвестицій (валового нагромадження основного капіталу за вирахуванням споживання) [9, с. 38]. Від'ємне значення чистих інвестицій означає, що виробничий потенціал в економіці не створюється і виникає тенденція до «проїдання» нагромадженого раніше капіталу. Стратегічним є показник чистого нагромадження основного капіталу, оскільки він констатує можливості розширеного відтворення основних фондів.

В Україні за досліджуваний період спостерігалася тенденція до зростання обсягів і питомої ваги чистого нагромадження основного капіталу, що створило передумови для економічного зростання (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка чистого нагромадження основного капіталу в Україні

	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Валове нагромадження основного капіталу	43289	55075	77820	96965	133874	198348	250158
Споживання основного капіталу	36160	38885	46576	50545	58265	73071	87914
Чисте нагромадження основного капіталу	7129	16190	31244	46420	75609	125277	162244
в % від валового нагромадження основного капіталу	16,5	29,4	40,1	47,9	56,5	63,2	64,9

Розраховано за даними: Національні рахунки України за 2001–2009 рр.: Стат. бюлетень. – К.: 2010 р.; Квартальні розрахунки валового внутрішнього продукту України за 2001–2009 рр. Державний комітет статистики України. – К., 2010, 48 с.

Як видно з даних таблиці, величина чистого нагромадження основного капіталу зросла з 7129,2 млн. грн. у 2002 р. до 125277,0 млн. грн. у 2008 р., а питома вага — відповідно з 3,2 до 17,1 % валового внутрішнього продукту. Найважливіша особливість формування нагромадження основного капіталу — зростання вкладень, що використовуються на розширене відтворення основного капі-

талу. Так, у 2002 р. 80,4 % нагромадження основного капіталу використовувалося на відшкодування вибуття основних фондів, тоді як у 2008 р. — відповідно 35,1 %.

Як відомо, ресурсами для нагромадження є валові національні заощадження. Поряд з ресурсами заощаджень в системі національних рахунків виділяють також сальдо капітальних трансфертів (тобто безкоштовних надходжень і передач капіталу), одержаних українською економікою від «решти світу» (так в системі національних рахунків визначаються зарубіжні країни) і переданих «решті світу». Як видно із першої частини табл. 4, передача і одержання капітальних трансфертів для української економіки не має вирішального значення.

Таблиця 4

Рахунок операцій з капіталом (в поточних цінах; млн. грн.)

	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Зміни у зобов'язаннях і чистому багатстві							
Чисте заощадження	26472	35445	63232	62817	68715	104146	109559
Капітальні трансферти, одержані від інших країн	112	59	101	71	101	136	115
Капітальні трансферти, сплачені іншим країнам	…	–1	…	–112	–96	–121	–121
Усього (зміни чистого багатства)	26584	35503	63333	62776	68720	104161	109553
Зміни в активах							
Валове нагромадження основного капіталу	43289	55075	77820	96965	133874	198348	250158
Споживання основного капіталу	–36160	–38885	–46576	–50545	–58265	–73071	–87914
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	2209	3661	–4883	2736	655	4685	14379
Придбання за виключенням вибуття цінностей	96	115	133	175	211	285	346
Придбання за виключенням вибуття	–27	16	10	289	–10	…	–32

невироблених нефінансових активів							
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (–)	17177	15521	36829	13156	–7745	–26086	–67384
Всього	26584	35503	63333	62776	68720	104161	109553

Джерело: Національні рахунки України за 2001–2009 рр.: Електронний ресурс: www.ukrstat.gov.ua.

Звернімося до другої частини рахунку операцій з капіталом – його використанням. Нагромаджений капітал використовується всередині країни на валове нагромадження (на валове нагромадження основного капіталу, зміна запасів матеріальних оборотних засобів, на приріст цінностей), спрямовується за кордон і поповнюється із-за кордону на платній основі (на відміну від капітальних трансфертів). Розширення і оновлення основного капіталу здійснюється за рахунок інвестицій, обсяг яких може бути меншим або більшим валового нагромадження капіталу.

У 2009 р. внутрішня норма нагромаджень в Україні різко зменшилася через відтік капіталу. У подальшому для обслуговування зовнішнього боргу на рівні 6–7 % валового внутрішнього продукту за рік потрібний значний профіцит державного бюджету. З рештою, з урахуванням втікання капіталу на рівні 5–7 % валового внутрішнього продукту країна повинна зберігати 30–35 % валового внутрішнього продукту. Очевидно, на сьогодні для країни це здійснити нереально.

Сальдо руху капіталу між країною та «рештою світу» відображено в статті «Чисте кредитування (+) або чисте запозичення (–). В Україні, починаючи з 2006 р., воно від'ємне. Загальна величина зовнішніх запозичень зросла з 7745 млн. грн. у 2006 р. до 67384 млн. грн. у 2008 р. Це означає, що для фінансування валового нагромадження в країні недостатньо фінансових ресурсів, і виникає необхідність зовнішніх запозичень. Як наслідок, зовнішній борг України зріс з 39619 млн. долл. у 2005 р. до 101659 млн. грн. у 2009 р.

Таким чином, розміри валового нагромадження капіталу в Україні за останні роки були значно менше розмірів валових заощаджень. Така ситуація негативно вплинула на стан зовнішньої заборгованості країни, динаміку зарубіжних інвестицій, валютний курс. Зростання зовнішньої заборгованості держави, в свою чергу, зменшує національні заощадження, спричиняє відтік капіталу у

вигляді відсотків, що, у свою чергу, зменшує джерела фінансування процесу нагромадження, в тому числі нагромадження основного капіталу.

Висновки. За останні роки в Україні національні заощадження не забезпечують фінансування процесу нагромадження, що призвело до значного зростання зовнішньої заборгованості. Валове нагромадження основного капіталу є найбільш нестійким компонентом валового внутрішнього продукту. Зростання валового внутрішнього продукту в 2002–2008 рр. супроводжувалося прискореним збільшенням обсягів валового нагромадження основного капітал. Однак в період кризи (2009 р.) темпи падіння валового нагромадження капіталу значно перевищили зменшення обсягу валового внутрішнього продукту. Збільшення частки чистого нагромадження основного капіталу характеризує позитивні тенденції, що створюють передумови до розширеного відтворення основних фондів. Проте зростання цін на інвестиційні товари негативно вплинуло на динаміку інвестиційного процесу, уповільнило оновлення основного капіталу.

Література

1. Капіталізація економіки України / За ред. акад. В. М. Гейця, дра екон. наук А. А. Гриценка. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 220 с.
2. Федоренко В. Інвестиції та економіка України // Економіка України. – 2007. – № 5. – С. 12–17.
3. Захарин С. Сбережения и инвестиции в корпоративном секторе Украины в контексте макроэкономического развития // Экономика Украины. – 2009. – № 5. – С. 36–45.
4. Національні заощадження та економічне зростання / За ред. дра екон. наук Б. Є. Кваснюка. – К., 2000. – С. 189.
5. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 20, с. 199.
6. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 24. стр. 193.
7. Особенности процесса накопления в развитых капиталистических странах. За ред. Е. А. Громова. – М.: Наука, 1978. – 439 с.
8. Шинкарук Л. В. Особенности процесса накопления основного капитала в Украине // Экономическая теория. – 2006. – № 1. – С. 80–93.
9. Попов В., Попова В. Підсумки і напрямки інвестиційної політики в Україні // Економіка України. – 2007. - № 5. – С. 35–43.